

A «TEST-LÉLEK PROBLÉMA» A PSZICHOLÓGIÁBAN

Mérleg 35. évf. (1999/3) 276-292. o.

1. MI A PSZICHOLÓGIA?

A modern akadémiai pszichológia az élmény-megélést és viselkedést vizsgáló tudománynak tekinteti önmagát. Nem csak a viselkedést figyeli meg, hanem azt is kutatja, hogy a viselkedés miként függ össze a megéléssel. Tárgya lehet minden, ami megélhető és/vagy a viselkedésben megnyilvánul.¹ A pszichológia megkülönbözteti egyrészt a közvetlenül megfigyelhető külső folyamatokat és állapotokat, mint amilyen a beszéd, mozgás, olvasás, írás, evés, ivás és alvás, másrészt a nem közvetlenül megfigyelhető belső folyamatokat, mint amilyen az észlelés, érzékelés, érzés, gondolkodás, kívánás és akarás.

A *viselkedés* gyűjtőfogalom, amely magában foglalja az élőlény — egyed vagy csoport — minden objektív módon megfigyelhető és regisztrálható életfolyamatát, reakcióját és aktivitását. Objektívnek az számít, ami interszubjektív módon ellenőrizhető. Az újabb viselkedés-lélektan különbséget tesz *külső* és *belső* viselkedés között. A „külső viselkedés” kifejezés minden objektíve megfigyelhető folyamatra vonatkozik: a testmozgásra, a verbális megnyilvánulásokra és a regisztrálható fiziológiai valamint neurokémiai folyamatokra. A „belső viselkedés” kifejezés olyan jelenségeket jelöl, mint a gondolkodás, érzékelés, érzés, akarás. Ezekhez csak önmegfigyelés révén lehet közvetlenül eljutni, de bizonyos látható viselkedésmódokból (manifesztációkból) következtethetünk rájuk. A megfigyelő a másik viselkedése valamint verbális illetve nem-verbális megnyilvánulásai alapján értesül némileg arról, amit az illető megél.

A *megélés* fogalma jelöl minden közvetlen szubjektív tapasztalatot. Idetartoznak az észlelésélmények, mint színek, hangok és szagok; testi érzések, mint gyönyör és fájdalom, hideg és meleg; kívánások, szükségletek és akarati döntések; érzelmek, mint például barátság, düh, harag és meglepetés; hangulatok, mint vidámság, szorongás és melankólia. A megélés állapotainak az a sajátossága, hogy nem tárgyilag vannak adva, hanem egészen meghatározott módon úgy érezzük, mintha bennük lennének. A megélés állapotai határozzák meg számunkra, hogy milyen is embernek lenni. Például az érzelmek jelzik, hogy valami milyen a *számunkra*. Minden ember a saját személyes élményvilágában él. Az embereket, tárgyakat, történéseket és helyzeteket egészen személyes módon és formában észleli. „Soha nem tudhatom meg teljesen és tökéletesen, hogy miként tapasztalja meg valaki más a túsúrát vagy a bukást a vizsgán. A tapasztalás világa minden individuum számára igen jelentőségteljes értelemben privát világ” — mondja az amerikai pszichológus, Carl Rogers.² A személyes megélés az önmegfigyelésben közvetlenül elérhető, míg a másik ember élmény-megéléséhez nincs közvetlen hozzáférésünk. Még soha senki nem tapasztalta meg belülről egy másik ember élményét. Megfigyelhetjük a másikat, de szubjektivitása rejtve marad előttünk.³ Szigorú értelemben semmit nem tudunk a többiek élményeiről. Ők viszont nyelvi megnyilatkozásokkal és manifesztációk révén közölnek velünk egyet s mást megéléseikről. A manifesztációs jelenségekhez soroljuk az összes olyan külső

¹ Vö. P. G. *Zimbardo*, *Psychologie*, Berlin ⁵1992, 1. k. 1.

² C. R. *Rogers*, *Die klientenzentrierte Gesprächspsychotherapie*, München 1976, 419. 1.

³ Vö. J. *Searle*, *Die Wiederentdeckung des Geistes*, München, 1993, 118. 1.

viselkedésformát, mint amilyen az arcjáték, a gesztus, a mozdulat, a testtartás, a beszédtempó, szünet, hangszín és a fiziológia reakciók olyan látható aspektusai, mint például az elpirulás, elszápadás és a remegés. A manifesztációs jelenségek az individuum élményeiről közölnek valamit a megfigyelővel. A megfigyelő az élmény kifejezéseként értelmezi az észlelt változásokat. Ha egy megfigyelő azt állítja, hogy „látja” a másik örömét, félelmét vagy meglepődését, akkor is az észlelt viselkedési változások értelmezéséről van szó. Az élmény olyan mértékben válhat tudományos kutatás tárgyává, amilyen mértékben interszubjektív módon ellenőrizhető. Ugyanez vonatkozik az önmegfigyelési beszámolókra és a megfigyelhető manifesztációs viselkedésre.

A pszichológia mint tudomány célja az élmény-megélés és a viselkedés leírása, okszerű magyarázata és előrejelzése, valamint — alkalmazott tudományként — befolyásolása, alakítása és formálása. Kutatja a viselkedés és megélés belső (az individuumban rejlő) és külső (a környezetben kimutatható) feltételeit és előidéző okait csakúgy, mint ezek hatásait és következményeit. A pszichológia empirikus tudomány. A megélésről és viselkedésről tett kijelentéseit nem csupán a logikai ellentmondásmentesség követelményéhez szabja, hanem ellenőrzött kísérletek során nyert rendszeres megfigyelésekkel és kutatási eredményekkel is alátámasztja. A pszichológia módszeresen és empirikusan biztosított tudásra akar szert tenni. Legfőbb feladata az, hogy minél jobban megértsük az emberi élmény-megélést, viselkedést és tudatot.⁴

2. MI A «TEST-LÉLEK PROBLÉMA»?

Nekünk, embereknek, alapvetően két típusba sorolható tulajdonságaink vannak: testiek és lelkiek. „Belső” világunk, a gondolatok, érzések és vágyak világa különbözik az anyagi dolgok „külső” világától. Testünkről és a külvilágról érzéki benyomásaink révén nyerünk tudomást. Az embereket és a dolgokat értékpreferenciáink és szükségleteink szemüvegén keresztül észleljük. A külvilág, vagyis a többi ember és az anyagi dolgok világa csak észleléseink és értékeléseink szűrőjén érhető el számunkra, ezért mindig is *megélt* külvilággal van dolgunk.

Az élmények és az anyagi dolgok, vagyis a pszichikum világa és a fizikai világ közötti megkülönböztetést önmagunkra is alkalmazhatjuk. Testi és lelki jelenségeket egyesülnek bennünk. A „testi” jelenségekhez soroljuk szervezetünket a központi és a perifériális idegrendszerrel együtt, az anyagcsere-folyamatokat, a szív és a keringési rendszer működését. Ezzel szemben a „lelki” jelenségek körébe soroljuk az észlelést, érzékelést, érzelmeket, gondolatokat, vélekedést, elképzeléseket, emlékeket, várákosásokat, érdeklődést, kívánságot, igényeket és szándékokat. Intuitív biztonsággal teszünk különbséget „pszichikai” és „fizikai” jelenségek között.⁵ Fizikai világban élünk, melynek testünk is része. Ám nem csak a fizikai világ részei vagyunk, hanem lelki-szellemi lényként egyszersmind *megéljük* önmagunkat. A pszichológia egykori bécsi professzora, Hubert Rohrer a következő szavakkal írja le e két terület alapvető különbözőségét:

„A pszichikai folyamatok azon tulajdonságok egyikével sem rendelkeznek, amelyeket az anyagon megfigyelhetünk; egy műalkotás által kiváltott öröm nem atomokból és molekulákból áll, a magunk elé tűzött életcélok gondolatának nincs kiterjedése és súlya. Az anyag viszont nem rendelkezik egyetlen pszichikai tulajdonsággal sem; az atomoknak nincs tudatuk, nem képesek érezni és észlelni, nem éreznek és nem akarnak semmit. ... Az anyagi tartományban sehol sincs olyasvalami, ami akár csak a legtávolabbi hasonlóságban lenne a pszichikai valósággal: bármilyen bonyolult mozgást végezzenek is az atomok és molekulák az agyban, soha nem fordul elő, hogy egy atom örömét lelné valamilyen vagy egy molekula szenvedne. Az anyag nem gondolkodik és nincs akarata, nem

⁴ Vö. H. Goller, Psychologie. Emotion, Motivation, Verhalten (KON-TEXTE. Wissenschaften in philosophischer Perspektive 19. Stuttgart/Berlin/Köln 1995, Kap. 1.

⁵ Vö. P. Bieri, Analytische Philosophie des Geistes, Bodenheim 1992, 2. 1.

érez semmit és nem emlékezik. Nem az olvasó ember agya olvassa a sorokat s ragadja meg az írott szavak értelmét, hanem az olvasó mint egész, eleven ember; nem idegdúcainak sejtjei vannak meggyőződve ennek vagy annak a nézetnek a helyességéről, hanem ő maga. Az anyagban sehol nincsenek olyan jelenségek, mint amelyeneket önmagunkban konstatálunk pszichikai folyamatokként, azaz tudatos megélésként.”⁶

Hogyan kell megvilágítani az összefüggést két oly alapvetően eltérő jelenség-együttes között, mint amilyen a fizikai és a pszichikai? Hogyan történik a rejtélyes ugrás a lelki tartományból a testibe, és a testiből a lelkibe? Miképpen zajlik az élettelen anyagból az élő organizmushoz, majd ebből a tudatos megélés felé tartó átmenet? Vajon a tudatos megélés megmagyarázható-e az anyagi feltételei alapján? Azokat a nehézségeket, amelyek ezekkel a kérdésekkel függenek össze, illetve a pszichikai és materiális jelenségek bennük megfogalmazott megkülönböztetéséhez kapcsolódnak, a «test-lélek probléma» címszó alatt tárgyalják. E kérdést úgy is megfogalmazhatjuk, mint a megélés, a tudat rejtélyének problémáját.

2. 1. Köznapi beidegződések

Természetes meggyőződésünk szerint a lelki és a testi jelenségek kapcsolódás nélkül fordulnak elő a világban. Magától értődőnek tekintjük például a következő magyarázatokat: „Miért torzult el az arcod? Nagyon fáj a fogam. — Miért húzol pulóvert? Mert fázom. — Miért vágja a könyvet az asztalra? Mert dühös.” E példák azt mutatják, hogy a testi és a lelki állapotok kölcsönösen hatnak egymásra. A lelki állapotok befolyásolják viselkedésünket és cselekvésünket, a testi állapotok pedig tudatos élményeket váltanak ki bennünk. E kölcsönös oksági egymásrahatáson (a test-lélek *kölcsönhatás* tételén) többnyire éppúgy nem töprengünk, mint a lelki és anyagi jelenségek alapvető különbözőségén (test-lélek *dualitásának* tételén). Mindkettő természetesnek tűnik.⁷

2. 2. A modern agy kutatás alaptétele

Az agy kutatás kétségbe vonja a két köznapi meggyőződés (a dualitás- ill. a kölcsönhatás-tétel) békés egymásmellé állítását. Alaptétele így hangzik: Működő agy nélkül nem lehetséges élmény-megélés. Gondolkodásunk, érzelmeink és akaratunk hozzá van kötve az agy anyagi állagához. Ezért mindannak eredete, amit a lélekről, anyagról és tudatról külön-külön gondoltak és írtak, szintén az agyi folyamatokban van.⁸ Úgy tűnik, hogy önazonosságunk megélése és énünk integritása is az agyunktól függ. Csakhogy: én-azonosságunk szorosan kapcsolódik testünk azonosságához, ám a testünk az élet folyamán erősen átalakul, anyagi folyamatai pedig szüntelenül változnak. Élményeink gyakran összetettek, figyelmünk sokszor megosztott, s nem ritkán igencsak ellentétes szükségleteket érzékelünk magunkban. Mégis, mindezek ellenére *egyetlen és egységes* személyként élünk meg önmagunkat. Ezidáig nem azonosítottak olyan agyi régiót, amelyhez ezt a tapasztalatot hozzá lehetne rendelni. Agyunk milliárdnyi neuronja között nem mutatkoznak „pontifikális” agysejtek, amelyek az önazonosság megélésének anyagi alapjaként jöhetnének szóba. Sokkal inkább az egész agynak kell rendkívül aktívnek lennie annak érdekében, hogy lehetővé váljék a tudat jelensége.⁹ Az agy hordozza az általunk ismert

⁶ H. Rohracher, Einführung in die Psychologie, Wien/Innsbruck ⁹1965, 10-16. l.

⁷ H. Tetens, Geist, Gehirn, Maschine. Philosophische Versuche über ihren Zusammenhang. Stuttgart 1994, 10. l.

⁸ Vö. Rohracher 16. o.

⁹ Vö. O. Briedbach, Expeditionen ins Innere des Kopfes: von Nervenzellen, Geist und Seele, Stuttgart 1993, 84. l.; vö. K. R. Popper & J. C. Eccles, Das Ich und sein Gehirn, München 1982, 1056. l.

összes viselkedési megnyilvánulást és tudatfolyamatot. Úgy is mondhatnánk, hogy az agy a legintimebb szervünk. Mindenesetre az összes emberi szerv közül a legrejtélyesebb. Ha sikerül a kutatásnak jobban megértenie az agyat, akkor bizonyára önmagunkat is jobban fogjuk érteni.¹⁰

Az agykutatás az agy mint testi organizmus reakcióiként kísérli meg értelmezni a megélést és a viselkedést. Kimutatja, hogy szoros összefüggés áll fenn a pszichikai folyamatok és az agyban végbemenő változások között. Újszerű kutatási módszerek (PET: pozitron-emisszió-tomográfia, magperdület-tomográfia és mágneses magrezgés-spektroszkópia) segítségével megállapítható, milyen folyamatok hol zajlanak az agyban, amikor a személy szellemi tevékenységet végez, például, ha megfigyel egy tárgyat, emlékezik valamire, elképzel valamit vagy gondolkodik valairól. Az ilyen képalkotó eljárások segítségével folytatott kutatások arról tanúskodnak, hogy azok az agyi folyamatok, amelyek kognitív értelemben különösen igényesek és tudatosak, mindig fokozott agyi vérellátást, anyagcsere-tevékenységet és neuroelektronikus aktivitást mutatnak. „E kutatási eredmények szerint *szorosan* összefügg egymással agy és szellem; s hogy ezt az összefüggést *milyen mértékben* vagyunk képesek kimutatni, az a jelenleg alkalmazható regisztrációs módszerek térbeli és időbeli feloldóképességétől függ.”¹¹

Az agy roppant mennyiségű feladatot hajt végre, de tevékenységének csupán töredéke rendelkezik szubjektív élményminőséggel. Tapasztalásra és élmények tudatos megélésére csak működő aggyal vagyunk képesek. Mindazonáltal mindmáig senki sem akadt, akinek akár a legcsekélyebb sejtése lenne arról, hogy miként keletkezik az agyműködésből *tudat*. Miként keletkeznek az idegimpulzusokból, a membrán feszültségváltozásaiból és az ingerközvetítés folyamatából olyan észlelés-élmények, mint látás, hallás, tapintás és szaglás? Hogyan szintetizálódik az agyban végbemenő események sokasága úgy, hogy egyetlen egységes tudatos tapasztalat keletkezik? Márpedig nem a membrán elektromos feszültség változásait és a kémiai folyamatokat, hanem a színeknek, formáknak, hangoknak és szagoknak rendkívül sokrétű világát éljük meg. Az agykutatás feltárhatja a tudatállapotok szerves alapjait, de nem magukat a tudatállapotokat. Elvileg nem képes többre, mint egymáshoz rendelni a megfelelő pszichikai és a fizikai folyamatokat.

3. A «TEST-LÉLEK PROBLÉMA» A PSZICHOLÓGIÁBAN

Az akadémiai pszichológia nem foglalkozik kifejezetten a «test-lélek problémá»-val, mindazonáltal kutatási területének számos pontján felbukkan ez a kérdés, például az érzelmek pszichológiájában, az ideglelektanban, a pszichikai zavarok okainak feltárásában, a pszichoterápiában és a kognitív pszichológiában. Az empirikus pszichológia az élmény-megélést és a viselkedést, valamint az ezzel együtt járó testi folyamatokat kutatja. Ennélfogva a pszichológiai gondolkodás és a kutatómunka újra és újra érinti azt a kérdést, hogy milyen viszonyban állnak egymással a közvetlenül megélt állapotok — mint amilyenek az érzéki ingerek, a testi benyomások, vágyak, szükségletek és érzelmek — és a idegfiziológiai folyamatok. Az emberben egységet alkotnak a testi és a lelki jelenségek. Miként kell értelmezni az oly alapvetően eltérő jelenségeknek a különbözőségét és egységét, mint a megélt tudatállapotok és az idegfiziológiai folyamatok az emberben?

¹⁰ Vö. E. Pöppel & A. L. Edinghaus, *Geheimnisvoller Kosmos Gehirn*, München 1994, 7. l.

¹¹ G. Roth & H. Schwegler, *Das Geist-Gehirn-Problem aus der Sicht der Hirnforschung und eines nicht-reduktionistischen Physikalismus. Ethik und Sozialwissenschaften* 1995, 6, 69-156. l.; uo. 71. o.

3. 1. Az érzelmek pszichológiájának példája

A pszichikai és a testi folyamatok viszonyának kérdése már akkor felmerül, amikor meg akarjuk határozni az érzelem fogalmát. Az érzelmek se nem tisztán pszichikaiak, se nem tisztán szomatikusak, hanem mindkettő együtt. Mintegy a lelki és a testi funkciók érintkezési pontján helyezkednek el. Az érzelem lelki és testi folyamatok bonyolult összjátéka, amelyet számos összetevőre bonthatunk. Ezek:

(1) A megélt érzés (például a szorongás átélése), (2) testi elváltozások, amelyek együtt járnak az érzelem megélésével (például a szorongásnál a szívverés gyorsulása, a kéz izzadása, verejtékezés) és (3) a *manifesztációs viselkedés* (a félelem tükröződése a tekinteten, sápadtság, reszketés). Az érzelmek kutatásának célja az egyes érzelem-komponensek közötti ok-okozati viszony feltárása.¹²

Az érzelmet alkotó komponensek mindegyike — a megélés, a testi folyamatok, a motorikus-kifejező viselkedés és az érzellemmel kapcsolatos kognitív folyamatok — egy működő központi idegrendszer anyagi valóságához kapcsolódik. Miben áll az érzelmek neurofiziológiai kapcsolódása? Ma már ismert néhány nagy vonalú összefüggés az érzelmek megélése és az agyban található úgynevezett limbikus rendszer között. A kutatás azonban még igen távol van attól, hogy minden egyes megélt érzelminőséghez idegi működések egy-egy specifikus mintáját tudná hozzárendelni. Ám ha már az összes érzelminőség idegfiziológiai kapcsolódását felfedezte volna, még akkor sem tudná megválaszolni azt a kérdést, hogy miként jön létre az idegműködés mintáiból az érzelmek tudatos megélése. Ez a kérdés központi szervünk egyik legmélyebb misztériumát érinti.¹³ Az érzelmek megélései olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyeket neurofiziológiai korrelációiknál nem tapasztalunk. Az idegi működési minták semmit nem mutatnak fel, ami egy érzelem megélésének minőségével egyenértékű lenne: nem örülnek és nem bosszankodnak, nem lepődnek meg és nem szégyenkeznek. Ezek csak az emberrel mint egészszel történnek meg.

Az agykutatás elvileg nem képes többre, mint a különböző érzelmek megélését korrelációba állítani az agyban lejátszódó folyamatokkal. Továbbra is nyitott az a kérdés, hogy milyen viszony áll fenn az érzelmek szubjektív és egyéni — nyelvileg közölhető — megélése, és az objektíve leírható agyi folyamatok között. Ez a kérdés nem válaszolható meg természettudományos eszközökkel. A filozófiára tartozik: filozófiai rejtély.

3. 2. A megélés rejtélye

A «test-lélek probléma» lényege a tudatnak valamint a mentális jelenségek szubjektivitásának a kérdése. Ami a tudattal kapcsolatban tökéletesen felfoghatatlan, az nem más, mint a szubjektív alanyiség megélésének és megtapasztalásának képessége. Mindkettő a legszorosabban kapcsolódik érzelmekhez. A megélés nem magyarázható meg anyagi feltételei alapján. Nem tudjuk megmondani, pontosan mi is teszi az agyban szükségessé azt, hogy az ember valamit megél.¹⁴ Csak akkor tudnánk igazolni a tudat kauzális, azaz hatást előidéző képességét, ha sikerülne feltárni belső összefüggését a fiziológiai történéssel; ha ki tudnánk mutatni, miféle szükségszerűség folytán keletkezik valamely megélés meghatározott agyi mechanizmusokból. Amíg ezt homály

¹² Vö. H. Goller, *Emotionspsychologie und Leib-Seele-Problem*, Stuttgart 1992, 15-27. l.

¹³ Vö. G. Wolf, *Das Gehirn. Wege zum Begreifen*, München 1992, 191. l.

¹⁴ Vö. P. Bierl, *Was macht das Bewußtsein zu einem Rätsel?*, *Spektrum der Wissenschaft*, 1992 október, 48-56. l.

fedí, addig szubjektum-voltunknak éppen az a sajátossága marad rejtve előttünk, ami életünk minden egyéb dolgánál lényegesebb számunkra. Pedig szeretnénk megmutatni: valóban urai vagyunk cselekvésünknek, mégpedig abban az értelemben, hogy azokat tudatos megélésünk idézi elő.

Az amerikai filozófus, Thomas Nagel¹⁵ a következő példával érzékeltette a megélés egyéni voltát:

„Mi történik példának okáért akkor, amikor megkóstolunk egy csokoládészeletet? A csokoládé megolvad a nyelvünkön és kémiai reakciókat vált ki ízlelősejtjeinkben; az ízlelősejtek elektromos impulzusokat küldenek az idegszálakon keresztül, amelyek nyelvünktől az agyunkba vezetnek, majd amikor ezek azt impulzusok elérik az agyat, ott további fizikai reakciókat keltenek; végül *érezzük a csokoládé ízét*. Ámde mi az, amit érzünk? Vajon minden további nélkül *azonos* néhány agysejtünkben végbemenő fizikai eseménnyel, vagy valami lényegileg különböző?

Ha egy tudós eltávolítaná koponyatetőnket és belenézne agyunkba, miközben mi a csokoládét esszük, semmi mást nem látna, mint idesejtek szürke tömegét. Ha mérőeszközzel rögzítené, mi megy ott végbe, akkor a legkülönbözőbb fajtájú bonyolult fizikai folyamatokat tárná föl. — De vajon megtalálná-e a csokoládé ízét?

Úgy tűnik, nem, mivel a csokoládé ízének érzése olyan módon van bezárva szellemünkbe, hogy mindenki más számára hozzáférhetetlen — akkor is, ha felnyitja koponyánkat és beletekint agyvelőnkbe. Élményeink *más értelemben* vannak elménk *belsejében*, mint ahogyan agyvelőnk helyezkedik el koponyánk üregében. Egy másik ember felnyithatja koponyánkat és megfigyelheti belső életét, de nem nyithatja föl — legalábbis nem ugyanazon a módon — elménket, hogy beletekintsen.

Nem csupán arról van szó, hogy a csokoládé íze — íz, és ezért nem látható. Tegyük fel, tudásunk olyan örült, hogy úgy próbálja megfigyelni a csokoládé általam érzett ízét, hogy megnyalja az agyvelőmet, miközben én a csokoládét kóstolgom. Először is vélhetően nem érezné csokoládézűnek az agyvelőmet. De még ha így lenne is, nem tudna behatolni tudatomba és megfigyelni az *általam érzett* csokoládéízt. Legföljebb azt állapíthatná meg, hogy csokoládé fogyasztásakor az agyvelőm különös és meglepő módon úgy változik meg, hogy aki megnyalja, csokoládéízt érez — ám ez az őbenne keletkezett íz lenne, és nem az, amit én érzek.”¹⁶

A filozófus Peter Bieri azt a kérdést taglalja, pontosan mit is jelent az, hogy a tudat nem magyarázható meg anyagi feltételei alapján, és miért kellene egyáltalán éppen ezekből a feltételekből magyarázni. A következő megfontolásokból indul ki: Az általunk ismert összes tudatjelenység függ egy működőképes központi idegrendszerrel. Ha az emberek között különbség tapasztalható az élmény-megélésben, akkor ez csak úgy lehetséges, ha egyszersmind fiziológiai különbség is van közöttük. Ha valami megváltozik megélésünkben, ez csak úgy lehetséges, ha anyagilag, fiziológiailag is változás megy végbe szervezetünkben. Nincs pszichológiai differencia neurobiológiai differencia nélkül. Először is az élmények és meghatározott fiziológiai folyamatok között kovariáns viszony áll fenn, azaz mindig együttesen, a viszonyt jellemző arányokat fenntartva változnak. Csak akkor érzünk, kívánunk vagy akarunk valamit tudatosan, ha agyunk a konkrét pszichikai aktivitásnak megfelelő módon működik. Másodszor, a fennálló függőségi viszony aszimmetrikus. A megélés függ a fiziológiai folyamatoktól, nem pedig fordítva. Végül harmadszor: a determináció aszimmetrikus viszonya áll fenn: a fiziológiai folyamat határozza meg a megélést, és nem fordítva. E három tényező — a kovariancia, a függőség és a determináció — együttesen elegendő ahhoz, hogy megélés és fiziológiai folyamat között ok-okozati, azaz magyarázat-viszonyt létesítsünk, mondván, valamely konkrét élmény fellépésének az *oka* valamely meghatározott fiziológiai folyamat. A magyarázat mindig egy bizonyos viszony

¹⁵ Vö. T. Nagel, Was bedeutet das alles? Eine ganz kurze Einführung in die Philosophie, Stuttgart, 1990.

¹⁶ Nagel, i. m. 26-27. l.

felfedezését jelenti.¹⁷ Ez ideig csupán néhány durva összefüggést ismerünk a tudatjelenségek és a neurofiziológiai folyamatok között. Ámde tételezzük föl, hogy már mindet feltártuk volna. Miért ne mondhatnánk akkor, hogy immár rendelkezésünkre áll a tudat magyarázata anyagi feltételei alapján? Mi maradna továbbra is magyarázat híján? Nos, ha a kutatás az összes élményminőséghez megtalálná a megfelelő neurofiziológiai korrelációt, még mindig maradna egy rejtély, ami nem oldható meg empirikus módszerrel. Peter Bieri filozófiainak mondja, és a fájdalom példáján mutatja be.¹⁸ Megkülönbözteti a leírás személy- illetve személyalatti-síkját, és felvázolja a magyarázat három lehetséges modelljét, melyek e két síkra vonatkoznak.

A *személy-sík* kifejezés a személy egészére utal testi és mentális tulajdonságaival és képességeivel egyetemben. A személy voltaképpen egy rendszer, amely észlel, véleményt nyilvánít, vágyakat, késztetéseket, testi ingereket és érzelmeket él meg. A jelenségek illetően pszichológiai hozzárendelésének logikai alanya mindig az egész rendszer. Egész személyként gondolkodunk, érzünk, akarunk és érzékelünk. A magyarázat első modelljében, amely a személy-síkra vonatkozik, például azt kutatják a pszichológusok, hogy miként hatnak egymásra a személy különböző pszichológiai állapotai. A fájdalom megélése kapcsán azt kérdezik, miképpen határozzák meg motivációs, kognitív és érzelmi tényezők azt, hogy egyáltalán fájdalmat érzünk, milyen erősnek érezzük és milyen mértékben viseljük el a fájdalmat. A személy-síkon mozgó magyarázati modell a személy-pszichológia célja és feladata.

A *személyalatti-sík* kifejezés azokat az alrendszereket jelöli, amelyek együttesen az „ember” nevű biológiai rendszert alkotják. Ezen a leíró-síkon idegrendszerről, agyról, idegnyalábokról, elektromechanikus folyamatokról van szó, valamint ezek összetevőiről egészen a molekuláris és atomi szintig. A magyarázat második modelljében, amely erre a síkra vonatkozik, azt kell megvilágítani, hogy miképpen szerveződik egy biológiai rendszer, milyen anyagból és miként épül föl idegrendszere, ez hogyan működik és hogyan történik ezen a síkon az információfeldolgozás. Azt a tényt, hogy a személy képes fájdalmat érezni, itt annak alapján kell magyarázni, amit a test anyagi felépítéséről valamint a személy-sík alatt zajló információfeldolgozás „hardware”-jéről tudunk. Ezen ismeretekre támaszkodva kell megválaszolni a kérdést: miképpen lehetséges egy élő szervezet számára az, hogy fájdalmat érezzen. A döntő, Bieri szerint az, hogy itt nincs helyük azoknak a pszichológiai fogalmaknak, amelyekkel a személy-síkon érvényes leírás operál. Nem az agysejtjeink és nem az idegszálaink gondolkodnak, éreznek és akarnak avagy éreznek fájdalmat. Minden élménynek, még a fájdalom megéléseinek is a teljes személy a logikai alanya. A pszichológiai fogalmak, mint amilyen a gondolat, érzés, szándék vagy éppen fájdalom, nem értelmezhetők a személy alatti síkon. Ha valaki a személy-síkról idehelyezi őket, ezáltal fogalomzavart okoz ill. kategóriahibát vét.

A két első magyarázat-modell közös vonása, hogy egy-egy leírási ill. elemzési síkra korlátozódnak. A harmadik modellben arról a kérdésről van szó, hogy miként viszonyul egymáshoz a leírás két síkja. Miféle viszony áll fenn a személy-síkon közvetlenül megélt pszichikai állapotok és a hozzájuk tartozó idegi folyamatok között a személyalatti síkon? Peter Bieri e viszony három értelmezési lehetőségét fejtegeti — az okozást, az azonosságot és a kiemelkedést [emergenciát] —, és kimutatja, hogy egyik sem mentes a rejtély mozzanatától.¹⁹

¹⁷ Vö. Bieri, 1992. 50. l.

¹⁸ Vö. P. Bieri, Schmerz: Eine Fallstudie zum Leib-Seele-Problem in: E. Pöppel (Hrsg.), Gehirn und Bewußtsein (125-134). Weinheim 1989.

¹⁹ Bieri, 1989, 126-133. l.

3. 2. 1. «Ok-okozat»-elmélet

Ez a hipotézis azt mondja, hogy a személyalatti síkon zajló sajátos idegbiológiai folyamatok idézik elő a fájdalom tudatos megélését. Elméleti alapja a fizikai jelenségek tartományának feltételezett zártsága. E feltevés ellentétes a mentális okozás feltevésével, amely a mindennapokban oly magától értődőnek tűnik. A fájdalom megélésének az agyi folyamatok oksági hatása-ként való magyarázata a kettő közötti oksági lánc meghatározását jelenti. Itt az a kérdés, mondja Bieri, hogyan érik el az agyi folyamatok azt, hogy fájdalomélmény keletkezik. Nos, ezt a kérdést nem lehet megválaszolni, mert az agykutatás által megadható oksági lánc mindegyik tagja az idegműködés biofizikai szerkezetének eleme, mi viszont éppen azt szeretnénk tudni, hogy ezek az elemek miként állítják elő a tudatosan megélt fájdalmat. A neurobiológiai gépezetben nem találunk olyan pontot, ahol szükségképpen fel kell lépnie a fájdalom élményének, különben a gépezet leállna. Úgy tűnik, itt elvi okokból nem lehetséges továbblépni. Bieri hangsúlyozza: az oksági magyarázatok csak meghatározott leírási síkon működnek, azon túl nem. Az oksági magyarázat logikájából az látszik következni, hogy a fájdalomélmény személyes jelensége és annak személyalatti korrelátumai között nem állhat fenn ok-okozati viszony. Így viszont a tudatos fájdalomélmény amolyan felszíni, merőben tüneti jelenséggé fokozódik le. Képzeld el, hogy fájdalomélményünk keletkezésére vonatkozóan teljes, réstelen történettel rendelkezünk, amely a személyalatti dimenzióban játszódik. Ebben az esetben kauzális szempontból teljesen fölösleges és értelmetlen lenne a fájdalom *tudatos* megélése. A fájdalommal kapcsolatos viselkedésünk egy roppant bonyolult személyalatti mechanizmus eredménye lenne. Ez a mechanizmus bizonyos értelemben a hátunk mögött zajlana, és a megélt fájdalom a legcsekélyebb szerepet sem játszaná benne. Ezen a ponton, véli Bieri, a személyre illetve a személyalatti síkra orientált fájdalom-kutatás egymás mellé állítása sokkal problematikusabbnak mutatkozik, mint elsőre feltételezik. A helyzet fogalmilag ingatag.

3. 2. 2. Azonosság-elmélet

Ez az értelmezés azt mondja: a fájdalomélmény nem más, mint idegi folyamatok sajátos lenyomata. Ez a hipotézis igen vonzó, véli Bieri. Először is megvilágítja, miért változnak a személy-síkon megállapított igazságok a személyalatti igazságok függvényében; másodsor nincs szüksége eltérő leíró-síkokat meghaladó kauzalitás feltevésére; végül harmadszor, elkerüli a epifinalizmus veszélyét. Csakhogy ez a javaslat sem szünteti meg a rejtélyt. A személy- és a személyalatti szinten fellépő állapotok logikai alanyai különböznek egymástól. Már tisztán logikai okok folytán is nehéz belátni, hogyan lehetnének azonosak. Ám ennél súlyosabb problémát jelent annak megértése, miképpen lehet az egységes fenomenként észlelt — azaz fenomenális — tudatos állapot, mint amilyen a fájdalom, azonos egy személy-alatti állapottal, amely a legkevésbé sem fenomenális tudatos állapot. Mi marad a fájdalom jelenségéből, ha elvonjuk belőle a szubjektív megélés perspektíváját, amelynek pedig egységes jelenség-voltát, azaz fenomenalitását köszönheti? Bieri aláhúzza: a fájdalom személyalatti elemzése kétségtelenül objektív elemzés abban az értelemben, amely szerint minden tudomány objektivitásra törekszik. A személyes, szubjektív szempontoktól eltávolodik a világ olyan leírása felé, amely a lehető leginkább mentes a szubjektivitástól. Igen ám, de úgy tűnik, ez az eljárás semmiféle értelmes eredményre nem vezet a fenomenális állapotok — így pl. a megélt fájdalom — esetében, mert a megélt fájdalom éppen az, aminek megjelenik, azaz amiként a szubjektum számára érződik. Az élményminőségek lényegileg kapcsolódnak egy szubjektív élményperspektívához, amely nem foglalható el objektív álláspontból kiindulva. A fájdalomélmény neurofiziológiai alapjainak ismerete semmit sem mond arról, miként érződik a fájdalom. Hasonlóképpen hangsúlyozza John Searle, hogy az élményminőségeket nem ragadhatjuk meg azáltal, hogy „naturalizáljuk”,

azaz testi jelenségekre vezetjük vissza. Az a tudós, aki hiánytalan tudással rendelkezne egy olyan pszichikai jelenség neurofiziológiájáról, mint amilyen a fájdalomélmény, még mindig nem tudná, mi is a fájdalom, hacsak nem tudná, milyen az, fájdalmat érezni.²⁰ A filozófus Thomas Nagel ezt írja a *The view from nowhere* című könyvében: „Minden áron ragaszkodni ahhoz, hogy a lelki jelenségeket olyan fogalmakkal és elméletekkel magyarázzuk, amelyeket ki-fejezetten nem-lelki jelenségek magyarázatára alkottak, nos, ez, tekintettel a lelki jelenségek radikálisan különböző tulajdonságaira, intellektuálisan együgyűség, tudományosan pedig öngyilkosság. A lelki és az anyagi jelenségek közötti különbség sokkal nagyobb, mint az, amely az elektronikus és a mechanikus folyamatok között áll fenn.”²¹

3. 2. 3. Kiemelkedés- [emergencia-] elmélet

Ez a hipotézis így hangzik: a fájdalom mint a személy-síkon fellépő jelenség bizonyos személyalatti folyamatokkal szemben autonóm, új fenomén, ámde úgy, hogy azokból emelkedik ki. Ennek a pozíciónak a képviselői azt mondják, hogy valamely rendszer-egész olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyeket alrendszerük határoznak meg, noha ezekkel a tulajdonsággal maguk az alrendszerek nem rendelkeznek. A személyalatti sík abban az értelemben határozza meg a személy-síkot, hogy ez utóbbin csak akkor léphetnek fel változások, ha a személyalattiban is végbemennek bizonyos folyamatok. A determinációnak ezt a viszonyát emergenciának avagy kiemelkedésnek nevezik. Bieri szerint ez az értelmezés lemond arról, hogy a determináció feltárásában további lépéseket tegyen. A dolog, úgymond, egyszerűen így van; az emergencia se nem szül, se nem igényel további magyarázatot. Csakhogy továbbra is rejtély marad: egy rendszer, amely objektíve kimerítően leírható biológiai elemekből épül fel, miként fejleszthet ki olyan tulajdonságokat, amelyek lényegileg szubjektívek. A fájdalomhoz hasonló élmények szubjektív aspektusa oly tökéletesen más, mint mindaz, amivel a személyalatti síkon találkozunk.

3. 3. A megértés határai

Úgy tűnik, annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen viszony áll fenn a közvetlenül megélt lelkiállapotok és a velük korrelációban álló agyi állapotok között, zátonyra fut a lelkiállapotok szubjektív élményminőségének tényén. E viszony imént bemutatott három értelmezése (okozás, azonosság, emergencia) nem felel meg a mentális állapotok illetve a személyes élményvilág szubjektivitása és egyedisége által támasztott követelménynek. Van olyan érv, amely szerint a kérdést azért nem tudjuk megválaszolni, mert megértésünk korlátozott. Alfred Gierer szerint például a pszichikum és a fizikum közötti viszony elvileg sem tárható fel teljesen. Úgy véli, bár az agy ugyanazokat a fizikális törvényeket követi, mint egy gép, „ám egy gép, amit megértünk, nem képes mindarra, amire az ember; egy olyan gépet pedig, amely mindarra képes lenne, amire az ember, nem értenénk meg.”²² Gierer szerint az agy működését — lényegi alkotóegységét, az idegsejtet illetően — értjük. Ám ahhoz, hogy az agy funkcióját egészében rekonstruáljuk, még távolról sem elegendők az ismereteink.

Az emberrel foglalkozó modern biológia, orvostudomány és pszichológia nem hagy kétséget afelől, hogy az ember szelleme az agyban keresendő. Ámde bármilyen bonyolult kutatási mód-

²⁰ Searle, i. m., 137. l.

²¹ T. Nagel, *The view from nowhere*, New York, 1986, 52. l.

²² A. Gierer, Überlegungen zur Leib-Seele-Beziehung: Gibt es Grenzen der Decodierbarkeit?, in: *Pöppel* (Hrsg.) [Anm. 18] 82. l.

szerekkel igyekeznek lehatolni az agy titkának mélyére, mindig csak fizikai valóságra bukkan-
nak. Ha a szellem csakugyan az agyban rejtőzik, akkor, mi tagadás, jól elbűjt.²³ Az emberi agy
elképzelhetetlenül bonyolult összetettsége határokat szab megértésünk számára. Némely agyku-
tató úgy becsüli, hogy a szinaptikus kapcsolódások lehetséges kombinációinak száma, amelye-
ket a körülbelül 100 milliárd idegsejt egyetlen emberi agyban alkothat²⁴, nagyobb, mint az ösz-
szes atomé az ismert világegyetemben. Hogy ezt az összetettséget felfoghassuk, egy olyan rend-
szerre lenne szükségünk, amely még az emberi agynál is bonyolultabb. Másképp fogalmazva:
Ha agyunk történetesen egyszerűbb lenne, akkor ennek megfelelően mi is éppen annyival len-
nénk egyszerűbbek, hogy ismét képtelenek lennénk megértésére. Alfred Gierer azt mondja,
hogy a tudat nem képes önmagát teljes mértékben megragadni „még azon a látszólag fölöttébb
furfangos kerülő úton sem, amely az emberi agyban található fizikai előfeltételeinek objektív
elemzése.”²⁵ Elvileg tűnik lehetetlennek objektív meghatározást adni a tudatról. A tudat in-
kább abszolút elemi adottság, a gondolkodás föltétele. Csak saját megélésünk közegében férhe-
tünk hozzá. Az amerikai filozófus, John Searle téves feltevésnek mondja azt a véleményt, hogy
minden, ami létezik, elménk számára megragadható. Véleménye szerint nem jutunk el a tudat
valóságához ugyanazon az úton, amelyen — a tudat segítségével — más jelenségek valóságához
elérünk. Mihelyt a tudatról van szó, megszűnik minden különbség megfigyelés és megfigyelt,
észlelés és észlelt között. Hogy a szubjektivitást mint világgépünk alkotóelemét leképezzük, erre
nincs lehetőségünk, minthogy a szubjektivitás a leképezés maga.²⁶

Ebben az összefüggésben Peter Bieri a kognitív korlátozottság hipotéziséről beszél, hangsú-
lyozván, hogy a tudat mindig is felfoghatatlan marad számunkra. Képességeink korlátozottsá-
ga megakadályoz bennünket abban, hogy kiderítsük, mi a felelős az agyban a megélés jelensé-
géért. Úgy tűnik, nem az agyvelőt alkotó anyag, de nem is az agyműködés felépítése, nem a
kémiai reakciók és nem az elektromos kapcsolatok hálózata. Az agy rendszer-egészként való
szemléletével sem jutunk messzebbre. Képtelenek vagyunk felismerni, mi teszi az agyban szük-
ségessé azt, hogy az ember valamit megéljen. Az agy rejtélyét jellemzi valami, ami egyéb titko-
kat nem: elképzelésünk sincs arról, voltaképpen mi számítana megoldásnak, miben állna a
megértés. Ennek ellenére Bieri kételyét fejezi a kognitív korlát eszméjével kapcsolatban. (1) A
magyarázat és megértés mindig egy meghatározott viszony felfedezését jelenti. A kognitív kor-
lát hipotézise ahhoz az állításhoz vezetne, hogy a világon léteznek olyan viszonyok, amelyekről
soha semmit nem tudhatunk meg. Különös lenne, ha a megélés jelenségében a viszony olyan
rejtett formájával lenne dolgunk, amely egyébként sehol máshol nem fordulna elő, és amely
egyébként soha nem mutatkozna megértésünk akadályának. (2) Ha létezne olyan lény, amely
az előlünk elzárt, de a tudat számára döntő megértési módot ismerné, akkor sem tudná azt ne-
künk elmagyarázni, mert képtelenek lennénk megérteni. — Mindazonáltal e kételyek inkább
arra bátorítsanak bennünket, hogy tovább kutassunk új fogalmak, új modellek és analógiák,
mindenek előtt pedig új belátások és hibaforrások után.²⁷

²³ Vö. Tetens, 29. l.

²⁴ Az agyban található idegsejtek számára vonatkozó becslés szerzőnként különböző, 10 milliárdtól
(Popper & Eccles, 286. l.) egy billióig terjed (G. Roth, Gehirn und Selbstorganisation [167 k. l.], in: W.
Krohn és G. Küppers [Hrsg.], Selbstorganisation. Aspekte einer wissenschaftlichen Revolution, Braun-
schweig 1990, 167-180. l.).

²⁵ Gierer, 83. l.

²⁶ Vö. Searle, 114-115. l.

²⁷ Vö. Bieri, 1992, 48-56. l.

BEFEJEZÉS

A «test-lélek» probléma a pszichológia önértelmezésének kérdését érinti. A pszichológia mint tudomány mindig azzal a feladattal találja szembe magát, hogy egyazonképpen meg kell felelnie a megélés szubjektivitásának és egyénre vonatkoztatottságának — valamint a viselkedés objektivitásának. A legnagyobb kihívást a megélés kutatása jelenti számára. Mennyiben ragadható meg tudományosan a közvetlen szubjektív tapasztalatok? Az élményállapotok lényegileg kapcsolódnak a megélés szubjektív perspektívájához, amely nem foglalható el egy objektív álláspontból kiindulva. Vajon képes-e a pszichológia megfelelni mind a megélés perspektívájának (a belső perspektívának), mint pedig megfigyelés perspektívájának (a külső perspektívának)? E fiatal tudomány eddigi történelme nem egyéb, mint ezzel a problémával folytatott szüntelen küzdelem. Mindmáig nincs olyan átfogó elmélet, amely teljes sokrétűségében és összetettségében magyarázni tudná az emberi élmény-megélést és viselkedést. Az akadémiai pszichológia rövid pályafutása arról tanúskodik, hogy még abban sincs egyetértés, vajon egy ilyen elméletnek elsősorban a megfigyelhető viselkedés vagy a megélés vizsgálatára kell összpontosítania.

Wilhelm Wundt (1832-1920), a modern lélektan megalapítója 1879-ben hozta létre az első pszichológiai kutatóintézetet. Számára a pszichológia a közvetlen tapasztalatnak, a tudatban zajló folyamatoknak a leírásával, vagyis a tudatpszichológiával volt azonos. A leginkább alkalmazott kutatási módszere az ellenőrzött önmegfigyelés volt. A 20. század elejéig a pszichológia elsősorban tudattartalmakat kutatott, és ehhez főként az introspekciót alkalmazta. Körülbelül 1912-től egészen a 70-es évek kezdetén végbement úgynevezett kognitív fordulatig a radikális behaviorizmus jellemezte az angolszász akadémiai pszichológiát. Német nyelvterületen a 60-as és 70-es években uralta a kutatást a behaviorizmusnak ez a formája. Objektivitás és módszertani szigor a precízen megfogalmazott hipotézisek kísérleti ellenőrzésekor — ekkoriban ezek jelentették az empirikus lélektani kutatások védjegyét a pszichológiában. A klasszikus természettudományokhoz hasonlóan kizárólag objektíve mérhető, azaz interszubjektíve ellenőrizhető megfigyelési adatokat fogadtak el. J. B. Watson (1878-1958) törölte a tudomány szótárából az olyan fogalmakat, mint érzés, észlelés, elképzelés, kívánság, szándék, gondolkodás és érzelm, amennyiben szubjektív meghatározottságúak voltak. Hatása azt eredményezte, hogy a szubjektív élmény több évtizeden keresztül nem szerepelt a pszichológia kutatási tárgyai között. J. B. Skinner (1904-1990), a minden bizonnyal legismertebb és legbefolyásosabb behaviorista kutató számára a pszichikai történésekről tett kijelentések azonosak a viselkedésről tett kijelentésekkel. A viselkedéssel kapcsolatos kísérleti elemzése során kikapcsolta a szubjektív folyamatokat és állapotokat (feketedoboz-pszichológia). Skinner ugyan nem tagadta a tudatjelenségek illetve a privát történések létezését, de nem fogadta el őket tudományos elemzés tárgyának, mivel interszubjektív módon nem ellenőrizhetők. A jelenlegi pszichológia empirikus kutatásaiban meghatározó módszertani *behaviorizmus* viszont már egyáltalán nem zárkózik el olyan, kívülről közvetlenül nem megfigyelhető és csak töredékesen regisztrálható lelki események vizsgálatától, mint a kognitív és emocionális-motivációs folyamatok. A behaviorizmus e szelídebb formája számára azok a történések válhatnak tudományos elemzés tárgyává, amelyek közvetlenül vagy közvetve megfigyelhetők. Így lehetőség nyílt a szubjektív és privát élményállapotok kutatására. Mindazonáltal a módszertani behaviorizmus megköveteli, hogy azok a történések, amelyek elvileg csak introspekcióval figyelhetők meg, olyan eseményekben legyenek módszertanilag biztosítva, amelyek interszubjektíve ellenőrizhetők, mint például az önmegfigyelési beszámolók és a megfigyelhető manifesztációs viselkedés. A pszichológiában végbement kognitív

fordulat — vagyis a kognitív és szubjektív jelenségek újrafelfedezése²⁸ — nyomán a kutatás érdeklődése a megfigyelhető viselkedésről a kognitív folyamatok irányába tolódott el. Jelentősen kibővült a viselkedés fogalma, úgyhogy immár alig lehet elkülöníteni egymástól a viselkedés és a megélés fogalmát. Azóta nevezik az olyan jelenségeket, mint a gondolkodás, elképzelés, érzés, akarás és érzékelés, amelyekre a manifesztációs viselkedésből lehet következtetni, „belső viselkedés”-nek.

B. F. Skinner kikapcsolta a kutatásból a privát történéseket, mivel számára a pszichológia a megfigyelhető viselkedés tudománya volt. A *közvetítés nélküli viselkedésmodellt*, az input-output elemzést részesítette előnyben.²⁹ Az bemenetet az organizmust érő ingerek alkotják, a kimenetet pedig a megfigyelhető reakciók. E modell előnye az egyszerűség és takarékoság. A közvetítés nélküli «inger-válasz»-modellt később felváltotta a *közvetítő* «inger-kogníció-válasz»-modell. Kognitív viselkedépszichológusok mint Albert Bandura, Michael Mahoney, Albert Ellis, Aron T. Beck és Richard Lazarus azt hangsúlyozzák, hogy az input-output kapcsolatok között kognitív közvetítés áll fenn. Michael Mahoney például rámutat a külső és belső ingerek közötti komplex ok-okozati kölcsönhatásokra. Számos jelenség, amely „külső”-nek látszik, valójában közvetített. Az ember nem a reális, hanem az általa észlelt környezetre reagál.³⁰ Beállítódások, elvárások, preferenciák és egyedi személyiségjegyek befolyásolják a külső és belső ingerek észlelését. Ezen kívül az ember nem csupán pillanatnyi viselkedését és végrehajtott cselekvését értékeli, hanem az elképzelés-tervezés formájában elővételzett viselkedésmódokat és cselekvéseket is, továbbá ezek következményeit és társadalmi környezetének azokra adott lehetséges reakcióit. Ezért a *közvetítő viselkedésmodell* az emberi viselkedés számos területén megfelelőbb leírás, mint a közvetítés nélküli. Skinner is elismerte, hogy a közvetítő viselkedésmodell előnyben részesítendő a közvetítés nélkülivel szemben — akkor és csak akkor, ha hasznosabbnak bizonyul a viselkedés előrejelzésére és ellenőrzésére.

Napjaink pszichológiájában egyre nagyobb befolyásra tesz szert az emberi viselkedés *rendszermodell*-je. Mivel e modell úgy tekinti az emberi élmény-megélést és viselkedést mint amit multikauzális viszonyok határoznak meg, így ezekhez a bio-pszicho-szociális perspektíva illeszkedik a leginkább. Ebben a perspektívában biológiai, pszichológiai és szociális tényezők számítanak a megélés és viselkedés fő meghatározóinak.³¹ A rendszerszemlélet megköveteli más diszciplínák, mint a biológia és a társadalomtudományok kutatási eredményeinek a figyelembe vételét. A klinikai pszichológia, amely lelki zavarok felismerésével, gyógyításával és megelőzésével foglalkozik, messzemenően az emberi viselkedés rendszer-modelljét követi és felhasználja a társadalomtudományok kutatási eredményeit.³² Az élmény-megélés kutatása, beleértve a normálistól eltérő élményeket is, a radikális behaviorizmus meghaladása óta ismét szalonképes az akadémiai pszichológiában, — és mindmáig a legfőbb kihívást jelenti a lélektan mint tudomány számára. — (Gáspár Csaba László fordítása)

²⁸ Vö. B. Grom, Rehabilitation des Geistes? Die Wiederentdeckung des Kognitiven und Subjektiven in der neueren Verhaltenspsychologie, in: Stimmen der Zeit 200 (1982) 89-103. 1.

²⁹ A viselkedésmodellek részletes bemutatásához vö. Goller, i.m., 147-158. 1.

³⁰ M. J. Mahoney, Kognitive Verhaltenstherapie. Neue Entwicklungen und Integrationsschritte, München 1977.

³¹ Vö. F. H. Kanfer, H. Reinecker & D. Schmelzer, Selbstmenegament-Therapie. Ein Lehrbuch für die klinische Praxis, Berlin 1991.

³² Vö. B. Sieland, Klinische Psychologie. Band I: Grundlagen, Stuttgart 1994.